

O‘ZBEK TILI TARAQQIYOTINING YANGI DAVRI VA IJTIMOY MUAMMOLARI

Axmedova Gulsanam Fozilovna

Qo‘qon shahar 41-maktab O‘zbek tili fani o‘qituvchisi

Azamova Dilafruz Shavkatjon qizi

Qo‘qon shahar 41-maktab O‘zbek tili dani o‘qiruvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tili taraqqiyotining davri va ijtimoiy muammolari, ish yuritish tizimini tartibga solish, birxillashtirish va kamchilik hamda xatoliklarni bartaraf etishi haqida ma’lumotlar berilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy, ma’naviy-ma’rifiy, ilmiy, ona tili, maktab, litsey, krill, lotin.

Qonun qabul qilinishi natijasida o‘zbek tilining tarixiy taraqqiyotida yangi bir davr boshlandi. Ijtimoiy-siyosiy, madaniy, ma’naviy-ma’rifiy hayotda ona tilimizning mavqei tiklandi. Natijada O‘zbekistonda yangi bir lisoniy muhit yuzaga keldi. So‘nggi chorak asr davomida tilimiz taraqqiyoti va ravnaqi borasida salmoqli yutuqlarga erishildi. Ijtimoiy-siyosiy, madaniy, ilmiy doirada o‘zbek tilining mavqei ortdi, tiklandi, qo‘llanish doirasi kengaydi.

Qadimiy va muqaddas ona tilimiz – o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganiga, taraqqiyoti va takomilida yangi davr boshlanganiga salkam chorak asr bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili to‘g‘risida”gi Qonuni o‘z mazmun-mohiyati bilan o‘zbek tili taraqqiyotida yangi davrni boshlab berdi. Natijada O‘zbekistonda yangi bir lisoniy muhit yuzaga keldi.

O‘zbek tiliga davlat tili maqomini berilishi quyidagi yutuqlarga olib keldi:

1. Bu yillar davomida tilimiz taraqqiyoti va ravnaqi borasida salmoqli yutuqlarga erishildi. Ijtimoiy-siyosiy, madaniy, ilmiy doirada o‘zbek tilining mavqei ortdi, tiklandi, qo‘llanish doirasi kengaydi.

2. Mustaqillik yillarida o‘zbek tilini o‘qitishga e’tibor kuchaydi, dars soatlari ko‘paydi, umumta’lim maktablari uchun yangi zamonaviy andozalarga mos tarzda umumiy o‘rta ta’lim maktablari, akademik litsey, texnikumlar va kasb-hunar kollejlari, uchun yangi ona tili darsliklari va o‘quv lug‘atlari yaratildi.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili to‘g‘risida”gi Qonuni va hozirgi tezkor zamon talablari asosida o‘zbek tilining milliy rasmiy-idoraviy uslubi shakllandi va amaliyotga joriy etildi, spravka, raport, protokol, xarakteristika kabi devonxona terminlari o‘rniga ma’lumotnoma, bidirishnoma, bayonnoma, ishonchnoma, tavsifnoma singari yangi terminlar iste’molga kirdi hamda hozirda faol qo‘llanmoqda.

O‘zbek tili ish yuritish tizimini tartibga solish, birxillashtirish va kamchilik hamda xatoliklarni bartaraf etish maqsadida N.Mahmudov, M.Aminov, N.Mahkamovlar tomonidan “O‘zbek tilida ish yuritish” nomli qo‘llanma yaratildi va u 1990–2010 yillarda qayta-qayta nashr etildi. Unda o‘nlab ish qog‘ozlarining namunaviy shakllari keltirilgan, biroq barcha muassasa va tashkilotlarda ish qog‘ozlari talablar darajasida

rasmiylashtirilmoqda deb bo'lmaydi. Ulardagi imloviy va ishoraviy xatolarni, uslubiy g'alizliklarni bartaraf etish asosiy va kechiktirib bo'lmaydigan yumushlardan biridir. Ish yuritishga mutasaddi xodimlar o'zbek tili rasmiy-idoraviy uslubi qonun-qoidalarini yuqoridagi manbalardan chuqur o'rganishlari va amaliyotda unga qa'tiy rioya qilishlari lozim.

4. O'zbek yozuvi isloh qilindi – jahondagi rivojlangan davlatlarning 30 foizi keng foydalanayotgan lotin alifbosiga asoslangan yangi o'zbek yozuviga o'tish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

5. Yozuv, imlo – ilmning yarmi, ya'ni chiroyli husnixat bilan imloviy va ishoraviy xatolarsiz yozish kishining mukammal ilmga ega ekanligi belgisidir. Shu bois davlat tili to'g'risidagi qonunda yozma nutq, imlo masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi qarori bilan "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari" tasdiqlandi.

Tildagi mavjud so'zlarni har kim o'zicha yozavermaydi. Yozma nutq odatda imlo qoidalari asoslanadi. Tildagi mavjud so'zlar, iboralar, nomlar va boshqa birliklar hukumat tomonidan tasdiqlangan imlo qoidalari, ularga asoslanib tuzilgan imlo lug'atlari asosida yozilishi shart.

Hozirda ikki – krill va lotin alifbolariga asoslangan o'zbek yozuvlari amalda qo'llanmoqda. Krill alifbosiga asoslangan o'zbek yozuvini qo'llashda 1956-yil 7-aprelda tasdiqlangan "O'zbek orfografiyasining asosiy qoidalari"ga, lotin alifbosiga asoslangan yangi o'zbek yozuvida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi qarori bilan tasdiqlangan "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari"ga amal qilinishi kerak. Matbuot, televideniya va ko'cha reklama yozuvlarida kuzatilayotganidek, har ikki yozuvga oid imlo qoidalarini qorishtirish yaramaydi. Ular o'z tamoyillari, qonun-qoidalari bilan bir-biridan keskin farqlanadi.

To'g'ri, hozirga qadar lotin alifbosiga asoslangan yangi o'zbek yozuviga doir yirik imlo lug'atiga ehtiyoj bor edi. Bu vazifa mutaxassislar tomonidan uddalandi. "Akademnashr" nashriyoti tomonidan filologiya fanlari doktori, professor N.Mahmudov tahriri ostida filologiya fanlari doktori, professor E.Begmatov va filologiya fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim A.Madvaliev tomonidan tuzilgan yangi "O'zbek tilining imlo lug'ati" krill va lotin yozuv-larida alohida-alohida kitob holida nashr etildi.

O'zbek tilining katta hajmdagi mazkur imlo lug'atining har birida 85000 dan ortiq so'z va so'zshaklning to'g'ri imloviy shakli berilgan. Mazkur nashrgacha 65000 dan ortiq so'z va so'zshakllarni o'zida jamlangan "O'zbek tilining imlo lug'ati" (1979) chop etilganiga o'ttiz besh yildan ziyodroq vaqt o'tdi. Bu orada o'zbek tili leksikasidagi bir qator so'zlar imlosida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi. O'zbek tilining yozuv tizimida islohotlar va o'zgarishlar yuz berdi. Krill va lotin yozuvlarida nashr etilgan yangi "O'zbek tilining izohli lug'ati" ana shu eng so'nggi o'zgarishlarni hisobga olib tuzilgan. Yangi imlo lug'atlari so'zligining boyligi; imlosi qiyin va munozarali bo'lgan, hozirga qadar turli sabablar bilan imlo lug'atlariga kiritilmay kelinayotgan so'zlarni ham qamrab olganligi; nashr etilgan va etilayotgan boshqa izohli, entsikolpedik, terminologik lug'atlarning ijobiy imloviy tajribalarini hisobga olinganligi; keyingi o'ttiz yil davomida o'zbek tili imlosi amaliyotida yuz bergan, ko'pchilik tomonidan ma'qul deb topillayotgan ijobiy imloviy o'zgarishlarga

e'tibor berilganligi; mustaqillik davrida o'zbek tiliga kirib kelgan yangi so'z va terminlar yozilish shaklini ilmiy-imloviy baholangani bilan ahamiyatga molikdir.

Ayni paytda kundalik muloqotda, ommaviy axborot vositalarida o'zbekona nutq madaniyatini oshirish borasida hali ko'p ishlarni bajarishimiz kerak. Ayniqsa, ko'plab tele va radio eshittirishlarda adabiy til me'yorlariga rioya qilinmayapti, ma'lum sheva unsurlarini g'urur bilan qo'llash odatiy holga va hatto an'anaga aylanib qolmoqda.

Zero, yozuv, imlo – chiroyli, xatosiz, to'g'ri yozish – ilmning yarmi ekan, ijtimoiy-siyosiy, madaniy, ilmiy sohada, xususan, o'qish-o'qitishda, matbuotda, televideniya, rasmiy-idoraviy ish yuritishda imlo savodxonligiga jiddiy e'tibor qaratish davrning dolzarb vazifasidir. Ko'chalardagi reklama yozuvlari, muassasa, korxon va tashkilotlarning peshlahalari, geografik obyektlar ko'rsatkichlari imloviy xatolarsiz yozilishi shart.

6. Respublikamiz to'g'ridan-to'g'ri chet ellar bilan aloqalarini rivojlantir-moqda, iqtisodi, texnikasi, fani, madaniyati va san'ati tobora yuksalmoqda. O'zbek tilshunosligining turkiyshunoslikdagi obro'yi ham ortib bormoqda. O'zbek tili Amerika, Germaniya va Shevetsariyadagi bir necha universitetlarda, Turkiya, Hindiston hamda Afg'onistonda o'rganilmoqda. So'nggi yillarda Pekindagi Milliy universitetda, Janubiy Koreyaning Pusan universitetida, Kiev Milliy universitetida maxsus o'zbek tili yo'nalishlari ochilgan hamda bu ta'lim muassasalari O'zbekiston Milliy universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti bilan hamkorlik qilmoqda.

7. Jamiyatda yuz berayotgan bu o'zgarishlar tilda ham o'z aksini topa boshladi, chunki til jamiyatidagi barcha ijtimoiy jarayonlarning ifodasidir. Jamiyat tilsiz taraqqiy eta olmaganidek, til ham jamiyatdan tashqarida yashay olmaydi, rivoj topmaydi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda yuz bergan islohotlar, boshqa xalqlar va davlatlar bilan siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va madaniy aloqalar natijasida o'zbek tili lug'at tarkibi globallashuv, brifing, geosiyosat, sammit, parlament, spiker, audit, auditor, broker, diler, marketing, supermarket, minemarket, konsalting, investor, paynet kabi yuzlab xorijiy o'zlashma so'zlar bilan boyidi.

O'zbek tilining lug'at tarkibidagi o'zgarishlarni tadqiq qilar ekanmiz, keyingi o'n yil ichida o'zbek tili lug'atida salmoqli o'rin egallagan bir jarayonni kuzatdik:

Qator so'zlarning boshqa tillardagi ekvivalentlarini olish

Nofaol lug'atning faollashish jarayoni

Ayrim so'zlarning qaytadan iste'molga kirishi

Jahon madaniyati, iqtisodiyoti, ilm-fani yangiliklari, narsa, voqelik o'zbek tiliga o'z nomi bilan kirib keldi

1-chizma. O'zbek tilining lug'at tarkibidagi o'zgarishlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.I.Muminova, O'zbekiston Respublikasining til siyosati (sotsiolingvistik tahlil) - Namangan – 2016
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: 2008.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001. – С. 8.
4. Mahmudov N. Davlat tili va umuminsoniy qadriyatlar // Til va adabiyot ta'limi, 1999. – № 5-6. – B. 20-30.

INTERNET MANBALARI;

1. www.ecoform.sk.uz
2. www.edu.uz
3. www.edunet.uz
4. www.istedod.uz
5. library.ziyonet.uz